

Tricinia z fragmentů

Knihovny Národního muzea

DAGMAR ŠTEFANCOVÁ

K dlouhodobým úkolům Knihovny Národního muzea (KNM) patří postupné vydávání vědeckých soupisů rukopisné sbírky. V roce 2010 přikročili v oddělení rukopisů a starých tisků KNM ke zpracování rukopisných fragmentů ze sbírek Adolfa Pateru a Čenka Zíbrta, mezi nimiž se nachází poměrně velký počet fragmentů notovaných. Většinou se jedná o zlomky vyňaté z vazeb mladších svazků, kam se dostaly jako makulatura, zdánlivě bezcenný materiál. Tyto fragmenty jsou znakem dnes již ztraceného celku – hudebního pramene nebo hudebního díla – a jejich vědecká interpretace, vyžadující specifické metodologické přístupy, může vést k zajímavým závěrům. Výzkum fragmentů totiž zásadním způsobem rozšiřuje naši představu o množství hudebních pramenů z pozdního středověku a raného novověku, z nichž se jen velmi malá část dochovala kompletně.

Provenienci notovaných zlomků ze signatury 1 H („sbírka Adolfa Pateru“) nelze v podstatě určit. Nedochovala se žádná Paterou psaná dokumentace o původu jednotlivých zlomků, ve většině případů však můžeme soudit, že jde o fragmenty pocházející z rukopisů nebo tisků KNM. Další byly muzeu věnovány. Adolf Patera (1836–1912), literární historik, bibliotékař Musea Království českého a sekretář Matice české, pracoval v muzejní knihovně přes čtyřicet let. Patřil mezi přední znalce středověkých rukopisů, zejména staročeské literatury, a mnohé ze svých badatelských výsledků publikoval. Mimo jiné se podílel na zpracování rukopisů pražské metropolitní kapituly¹ a jako celoživotní dílo plánoval vydání katalogu českých rukopisných památek ze středověku. Za Ruský kroužek a Jednotu československou se osobně angažoval při návštěvách Petra Iljiče Čajkovského v Praze (1888) a v přípravě Dvořákovy cesty do Ruska (1890). Penzionován byl v roce 1904.²

Fragmenty s notací jsou nyní přiřazeny k 78 signaturám.³ Popsaný pergamen byl používán na levnější knihy s lepenkovými deskami, často pomocné úřední knihy, registry, protokoly apod.⁴ Kompletní pergamenová vazba se ve zkoumaných zlomcích nachází jen v pěti

1) *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*, 1. díl, ed. Adolf Patera a Antonín Podlaha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1910. Podrobně dílo Adolfa Pateru uvádí MAREK, Jindřich: *Adolf Patera a muzejní rukopisné zlomky*, in: *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea*, ed. Michal Dragoun a Jindřich Marek, Národní muzeum a Scriptorium, Praha 2012, s. 13–16.

2) Jeho nástupce Čeněk Zíbrt se prý na místo bibliotékaře protlačil způsobem poněkud nevybíravým, zároveň však existují doklady o tom, že si Patera v posledním roce před odchodem do penze vybral celoroční volno na práci na katalogu, který pak vědecké komisi nepředložil, a Zíbrt ho de facto zastupoval v plném rozsahu. Svou roli jistě sehrála i skutečnost, že Patera ztrácel zrak a nemohl se své práci věnovat tak, jak by si představoval.

3) KNM, signatury 1 H a 83, 1 H a 142, 1 H a 219, 1 H a 233, 1 H a 324, 1 H a 348, 1 H a 460, 1 H a 491, 1 H a 582, 1 H b 165, 1 H b 206, 1 H c 1, 1 H c 103, 1 H c 114–178. Viz *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea*, op. cit. v pozn. 1. Upřímně děkuji Michalu Dragounovi za konzultace, především ohledně datace zlomků a liturgického určení zdroje, z něhož pocházejí.

4) Po Tridentském koncilu a změnách v liturgii se pergameny knihařům a kramářům prodávaly na váhu.

případech; mnohem četnější byly drobné pergamenové proužky, původně určené ke zpevnění knižního hřbetu. Papírové fragmenty jsou mladšího data a pocházejí z výztuže lepenkových desek. V některých případech se podařilo na základě rozboru písářských rukou a typu notace, vzhledu notové osnovy, rámování, velikosti písma a notačních znaků a samozřejmě i sledováním obsahových souvislostí identifikovat více zlomků z jednoho pramene. U obsáhlejších a čitelných fragmentů bylo možné určit recto a verso folia. Míra poškození je u jednotlivých položek dost odlišná; na ní závisí také naše schopnost určit typologii knih, z nichž jednotlivé fragmenty pocházejí. Převažují liturgické knihy, mezi nimi antifonáře a breviáře.

Nejstarší z notovaných zlomků sign. 1 H vznikly ve 12. století a jsou psané německou bezlinkovou neumovou notací, jedním z nevyraznějších notačních systémů ve střední Evropě 10.–13. století.⁵ Nejpočetněji jsou zastoupeny zlomky notované chorální českou notací a metsko-gotickou notací, a to v různé míře jejich gotizace i monumentalizace. Za nimi následují prameny notované kvadratickou notací a používané v řeholních komunitách: u poloviny z nich předpokládám, že jsou františkánské proveniencce. Ostatní notační systémy – např. metská notace na linkách a německá gotická notace – se již ve fragmentech objevují méně. Šestnácté století a první polovinu století následujícího v souboru reprezentuje bílá menzurální notace. V několika fragmentech je doložen přechod k moderní notaci a k mladším typům chorální notace (zlomky z 18. století). Naprosto převažuje latina. Čeština je zastoupena jen dvěma zlomky z utrakvistického graduálu z 60.–80. let 16. století a čtyřmi stránkami z českého rukopisného kancionálu z 18. století. Další výzkum by jistě přinesl mnohá upřesnění a zasadil by tyto fragmenty do širšího kontextu.

Z rozsáhlé Paterovy sbírky jsem se podrobněji zaměřila na fragmenty notované bílou menzurální notací. V souboru se jich zachovalo celkem 11 z různých pěti pramenů. Sedm zlomků, označených signaturou 1 H c 175/1–7, lze přiřadit k jednomu výchozímu zdroji – sborníku latinských vícehlasých motet. Tyto fragmenty o maximálních rozměrech 12 x 14,5 cm byly nalepené ve větší vrstvě, nesou stopy lepidla a v některých případech inverzní otisk textu z jiného folia. Ve dvou případech se jedná o bifolia, která byla později vyrovnána a nelze je vrátit do původního stavu. Zlomky jsou psané jedním písářem, čitelně, nikoliv však s přehnanou pečlivostí, podle tvarů písma i not v poslední čtvrtině 16. století nebo na začátku století sedmnáctého.

Tabulka 1: Popis jednotlivých fragmentů z hlediska jejich obsahu a obsazení

Signatura	Počet stran celkem / počet stran popsanych	Textové incipity recto / verso	Hlasy / klíč
1 H c 175/1	2 / 2	r: virgo migravit ad [Christum] v: [redem]ptor quas grates	[Diskant?] / ? [Diskant] / G2
1 H c 175/2	4 (bifolio) / 4	r1: Aut cessem piger v1: vitam tribuis quam vitam r2: [Do]mine fortitu[dinem] v2: est alius qui pug[net]	[Diskant] / G2 [Diskant] / G2 [Diskant] / C2 [Diskant?] / ?

5) VESELOVSKÁ, Eva: *Hudobnopaleografické špecifiká stredovekých notovaných rukopisov v Archíve literatúry a umenia SNK*, in: *Knižnica*, roč. 11, 2010, č. 2–3, s. 28–39. Tato i další publikované práce E. Veselovské mi byly velkou inspirací a impulsem pro práci s fragmenty; autorce zároveň upřímně děkuji za její konzultace.

1 H c 175/3	4 (bifolio)/ 3	r1: me totum gubernata me v1: prázdné r2: nisi [tu] Deus noster. Aufer v2: Miserere [mei Deus]	[Diskant] / C1 [Diskant] / G3 [Diskant?] / ?
1 H c 175/4	2 / 2	r: [Conte]re Domine fortitudinem v: ut cognoscant quia non est	[Diskant?] / ? [Diskant] / G3
1 H c 175/5	2 / 2	r: [Exau]di Domine v: pater noster qui es in	[Diskant?] / ? [Tenor] / C4
1 H c 175/6	2 / 2	r: da nobis [...] nostra v: [tentatio]nem [...] In D[omino]	? / ? [Tenor] / C4
1 H c 175/7	2 / 2	r: a malo. Amen. [I]n domino v: paraverunt sagittas suas	? / ? [Bas] / F4

Tabulka 2: Zastoupení částečně rekonstruovaných skladeb na jednotlivých zlomcích

Číslo skladby	Textový incipit	Hlasy	Počet stran / Počet zlomků	Signatura
1	[Ecce prudens?] virgo migravit	[Diskant?]	1 / 1	1 H c 175/1
2	Quas grates tibi redemptor – [II. pars:] Aut cessem piger aut periciorem	[Diskant: Superior] + [Diskant?]	5 / 3	1 H c 175/1-3
3	Contere Domine fortitudinem inimicorum	[Diskant: Superior] + [Diskant?]	5 / 3	1 H c 175/2-4
4	Aufer à nobis Domine – II. pars Miserere mei Deus. Exaudi nos Domine	[Diskant?]	3 / 2	1 H c 175/3, 5
5	Pater noster qui es in caelis	[Tenor + Bas]	5 / 3	1 H c 175/5-7
6	In Domino confido – [II. pars: Dominus in templo sancto]	[Tenor + Bas]	3 / 2	1 H c 175/6-7

Předpokládám, že sborník tvořily složky do sebe vložených bifolií, jak dokazují bifolia se zápisem různých skladeb v různém obsazení. Z prvních čtyř skladeb jsou k dispozici vyšší hlasy, zatímco zbývající dvě skladby jsou zachovány v nižších (mužských) hlasech. Ačkoliv na počátku úvah nebylo jisté, nakolik je zjištěné obsazení fragmentární a jaká byla kompletní sazba těchto skladeb, zdálo se, že se jedná o skladby pro stejně položené nebo sousedící hlasy (*ad voces aequales*). V této sazbě vznikala i tříhlasá vokální *tricinia*, oblíbená především ve 2. polovině 16. století a na začátku 17. století v prostředí protestantské školy, ale také v kostelích a soukromí.⁶ Jako *tricinia* v tomto užším smyslu slova byly identifikovány i některé fragmenty ze signatury 1 H c 175.

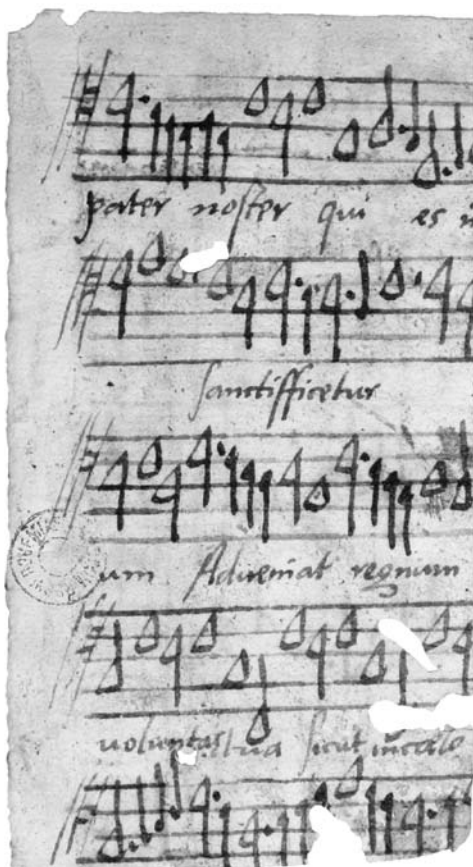
Skladby č. 2–4, jejichž autorem je Wolfgang Figulus (Naumburg, ca 1525 – Míšeň, 1589), byly publikovány ve sbírce *Tricinia sacra ad voces pueriles, pares in usum scholarum composita*, vydané v Norimberku roku 1559 firmou Johann vom Berg & Ulrich Neuber. Sbíрка vyšla ve třech hlasových knihách (Superior, Medium, Inferior). Na našem území není doložena vůbec, podle *Répertoire international des sources musicales (RISM)* mají po jednom hlase v berlínské Deutsche Staatsbibliothek (Inferior) a Musikbibliothek der Stadt Leipzig (Medium). Dvě hlasové knihy (Superior, Inferior) vlastní londýnská British

⁶ FINSCHER, Ludwig: *Tricinium*, in: Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Allgemeine Enzyklopädie der Musik (MGG), Sachteil 9 (Sy-Z), Bärenreiter-Metzler, Kassel etc. 1998, s. 795–801.

Library.⁷ Skladby *Quas grates tibi, Contere Domine fortitudinem* a *Aufer à nobis* jsou v originále zařazeny jako č. 7, 16 a 17.

Identifikována byla i skladba *In Domino confido* – prima pars z moteta Thomase Stoltzera (ca 1480–1526), které vyšlo ve sbírce *Selectissimorum triciniumorum* z roku 1560 (Norimberk, Johann vom Berg & Ulrich Neuber) a ještě dříve (1542) u Georga Rhaua ve Wittenberku ve sbírce *Tricinia, tum veterum tum recentiorum in arte musica*. V obou případech se jednalo o hlasové knihy (diskant, tenor, bas). RISM uvádí u norimberského tisku jako vlastníky pět německých knihoven a British Library;⁸ starší výtisk eviduje ve čtyřech německých knihovnách a v British Library. Jak norimberští tiskaři vom Berg a Neuber, tak Georg Rhau publikovali podobných sbírek více, na interpretaci nenáročná (nebo alespoň méně náročná) tricinia se však těšila oblibě i v Itálii a Francii. Kromě tištěných materiálů mohly být předlohou „našeho“ fragmentárně zachovaného opisu také rukopisné zpěvníky, opatřované pro potřeby škol nebo náboženských či jiných komunit.

Wittenberk, univerzitní město v dnešním Sasku-Anhaltsku, kde působil Georg Rhau, svým způsobem spojovalo oba identifikované skladatele. Starší Thomas Stoltzer pocházel ze Slezska, dlouho byl činný ve Vratislavi a nakonec zahynul v Uhrách těsně po bitvě u Moháče ve službách krále Ludvíka Jagellonského. Stoltzer se v Sasku, důležitém centru luteránské reformace, těšil velké popularitě. „Nový wittenberský repertoár“, termín použitý W. Steudem,⁹ je chápán jako soubor děl německých skladatelů, ovlivněných Lutherem, se Stoltzerem na čelném místě a mnoha pokračovateli v další generaci.

[?: Pater noster]

Pater noster qui es in [caelis]

Tenor, opis 16./17. století / Tenor, manuscript copy, sixteenth or seventeenth century

KNM / National Museum Library 1 H c 175/5, verso

7) Viz <http://www.rism.org.uk/manuscripts/165477> [Přístup 22.11.2011]. Další údaje: RISM A/I/3, s. 42 [F720].

8) Viz <http://www.rism.org.uk/manuscripts/165470> [Přístup 22.11.2011]. Další údaje: RISM B/I, s. 230. (15601).

9) STEUDE, W.: *Die Musiksammlhandschriften des 16. und 17. Jh. in der Sächs. Landesbibliothek zu Dresden*, Leipzig 1974, citováno podle KRAUSE, Peter: *Figulus (Töpfer), Wolfgang*, in: MGG, Personenteil 6 (E-Fra), Bärenreiter-Metzler, Kassel etc. 2001, s. 1143–1146.

Mezi tyto autory patřil také Wolfgang Figulus,¹⁰ vlastním jménem Wolfgang Töpfer, který byl svatotomášským kantorem v Lipsku (1549–1551) a v letech 1551–1588 učitelem na tehdy poměrně nové Fürstliche Landesschule v Míšni. Zde vyučoval hudbu, latinu a náboženství a pečoval o hudbu v kostele svaté Afry. Do své sbírky *Cantionum sacram* [...] *primi tomi* (Frankfurt an der Oder, Johann Eichhorn, 1575) zařadil – snad jako první – německé znění Lutherovy předmluvy *Encomion musices*.¹¹ V databázi RISM¹² je podchyceno mnoho Figulových opisů i skladeb, dnes většinou spravovaných Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek v Drážďanech (rukopisy s proveniencí Fürsten- und Landesschule, Grimma). Škola v saském městečku Grimmě, nazývaná „Collegium Moldanum“, byla stejně jako míšenská založena na základě nového zemského zřízení vévody Moritze von Sachsen a patřila k velmi významným protestantským školám v zemi. Rektorem školy v Grimmě byl od roku 1550 až do své smrti v roce 1584 Adam Siber, autor latinského edukativního díla *Poemata sacra*, odkud pochází také textová předloha k motetu *Quas grates tibi*. Na grimmské škole působil jako kantor Figulův zeť Friedrich Birck (ca 1563–1621), dědic Figulovy hudební pozůstalosti. Také jeho rukou jsou psány některé z pramenů s proveniencí Fürsten- und Landesschule, Grimma; o souvislostech mezi Figulem, Siberem, Birckem a školou v Grimmě nemůže být proto pochybností.

Jak Figulus v názvu své sbírky *Tricinia sacra* konstatuje, psal skladby „ad usum scholarum“ – pro potřeby žáků. Na studenty myslel i ve svých teoretických pracích, jako např. v *Elementa musicae brevissima, in usum puerorum conscripta* (Leipzig, Georg Hantzsch, 1555) nebo v podobně zaměřeném spisu, vydaném roku 1565 v Norimberku u Ulricha Neubera a dědiců Johanna vom Berg (*Volfgangi Figuli* [...] *musicae practicae elementa brevissima, in usum puerorum conscripta*). Podílel se také na rozšířené edici *Deutsche Musica und Gesangbüchlein* Martina Agricoli (Norimberk, Johann vom Berg & Ulrich Neuber, 1560), dalšího z významných německých protestantských učitelů a skladatelů, přítele Georga Rhaua.

Fragmenty ze signatury I H c 175 nastolují otázku, kdo byl majitelem sborníku s opisy těchto poměrně jednoduchých skladeb. Nabízí se samozřejmě školní prostředí, kde mohly dojít uplatnění jak texty moralizující, tak žalm (*In Domino confido*) nebo modlitba (*Pater noster*). Není možné stanovit, zda tento opis vznikl v Čechách, dokonce ani zda v okruhu protestantském nebo katolickém, i když první možnost se zdá mnohem pravděpodobnější. Vzhledem k tomu, že se na našem území zachovalo jen málo pramenů tohoto typu, jsou i drobné zlomky z Knihovny Národního muzea důležitým zdrojem informací.

10) Viz KRAUSE, *op. cit.*, též BRENNECKE, Wilfried: *Figulus (Töpfer), Wolfgang*, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, sv. 8 (Egypt-Flor), Macmillan Publishers Limited, London 2001, s. 790.

11) Latinsky publikována poprvé in: *Symphoniae iucundae*, Georg Rhau, Wittenberk 1538.

12) Viz <http://www.opac.rism.info/index.php>. [Přístup: 17.7.2012.]

Tricinia in Fragments Held by the National Museum Library

DAGMAR ŠTEFANCOVÁ

Found among fragments deposited in the National Museum Library in Prague is the 'Adolf Patera Collection', which includes a large number of fragments of musical notation. After providing an overall characterization of them, the article devotes special attention to seven fragments from a compendium of polyphonic compositions probably from the late sixteenth or early seventeenth century (shelf marks I H c 175/1-7). This compendium, today no longer in existence, contained *tricinia* for three treble voices as well as some including tenor and bass. Via comparison with sources from other libraries it was possible to identify three compositions by Wolfgang Figulus (ca. 1525-89) and one by Thomas Stoltzer (ca. 1480-1526).

Adolf Patera – Wolfgang Figulus – Thomas Stoltzer – fragments of polyphonic compositions
– *tricinia* – vocal polyphony – Grimma – music of the sixteenth and seventeenth centuries
– music in a school environment

One of the long-term projects of the National Museum Library is gradual publication of scholarly inventories of the manuscripts it holds. In 2010 the library's department of manuscripts and old prints began preparing an inventory of manuscript fragments from the estates of Adolf Patera and Čeněk Zíbrt, which include a relatively large number of items of musical notation. Most of them are fragments removed from bound volumes in which they had been used as scrap paper (or scrap parchment) – seemingly worthless material. Each fragment is a remnant of a now-lost whole – a musical source or a musical work. Scholarly interpretation of these fragments, requiring specific methodological approaches, can lead to interesting conclusions, because their study yields a major upward revision of our estimates concerning the quantity of musical sources from the late Middle Ages and the early modern era (only a very small portion of which have been preserved in their entirety).

The provenance of the musical fragments catalogued under the shelf mark group 1 H (the 'Adolf Patera Collection') is essentially impossible to determine. No documentation written by Patera concerning their origin has survived. However, in most cases we can conclude that they come from manuscripts or prints of the National Museum Library. Others were donated to the museum.

Adolf Patera (1836-1912), a literary historian, librarian of the Museum of the Kingdom

of Bohemia (today's National Museum), and secretary of the Maticе česká (Czech Fund), worked in the museum library for more than forty years. He was one of the leading experts on Medieval manuscripts, especially manuscripts of literature in Old Czech, and published many of his research findings. He shared in cataloguing manuscripts of the Prague metropolitan chapter,¹ and as his life-long project planned to publish a catalogue of historically-significant Czech manuscripts from the Middle Ages. As a representative of the Russian Circle and the Czech-Slavic Union he participated in activities connected with the 1888 visit to Prague by Pyotr Ilyich Tchaikovsky, and in planning Antonín Dvořák's trip to Russia in 1890. He retired in 1904.²

The fragments containing musical notation are now assigned to seventy-eight shelf marks.³ Parchment bearing this notation had been used in making relatively cheap books with cardboard covers – often office record books, registers, reports, etc.⁴ In the fragments studied a complete parchment binding is found only in five cases; much more numerous were small parchment strips, originally intended to firm the book spine. The paper fragments are of a later date and come from material used to stiffen cardboard covers. In some cases it was possible to identify more than one fragment coming from a single source based on analysis of scribes' hands and type of notation, the appearance of the staves, the framing, and the size of lettering and notational symbols, and of course through tracing of associations in terms of content. In the case of larger fragments that are legible it was possible to identify recto and verso folia. The degree of damage varies widely among individual items; this affects our ability to determine the type of books from which the various fragments originally came. Most of them are from liturgical books, including antiphonaries and breviaries.

The oldest of the musical fragments catalogued under the shelf mark group 1 H come from the twelfth century and are written in German neumatic notation without lines (one of the most important notational systems in central Europe from the tenth to the thirteenth centuries).⁵ Most numerous are fragments written in Czech plainchant

1) *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské* (Inventory of Manuscripts of the Library of the Prague Metropolitan Chapter), Part 1, ed. Adolf Patera and Antonín Podlaha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Prague 1910. A detailed account of the work of Adolf Patera is given in MAREK, Jindřich: 'Adolf Patera a muzejní rukopisné zlomky' (Adolf Patera and the Museum's Manuscript Fragments), in *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea* (Manuscript Fragments in the National Museum Library), ed. Michal Dragoun and Jindřich Marek, Národní muzeum and Scriptorium, Prague 2012, pp. 13-16.

2) His successor Čeněk Zíbrt allegedly pushed his way to the position of librarian in a rather unscrupulous manner, but there is also evidence that Patera, in his last year before retiring, took a whole year's leave of absence to work on the catalogue, which he then failed to submit to the scholarly commission, and Zíbrt de facto performed all his duties during this period. A role was certainly also played by the fact that Patera was losing his sight and could not devote himself to his work in the way he thought proper.

3) National Museum Library, shelf marks 1 H a 83, 1 H a 142, 1 H a 219, 1 H a 233, 1 H a 324, 1 H a 348, 1 H a 460, 1 H a 491, 1 H a 582, 1 H b 165, 1 H b 206, 1 H c 1, 1 H c 103, and 1 H c 114-78. See *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea* (op. cit., note 1). I am grateful to Michal Dragoun for his advice, especially concerning the dating of fragments and liturgical determination of the sources from which they come.

4) After the Council of Trent and ensuing changes in the liturgy, parchment manuscripts were sold to bookbinders and shopkeepers by weight.

5) VESELOVSKÁ, Eva: 'Hudobnopaleografické špecifiká stredovekých notovaných rukopisov v Archíve literatúry a umenia SNK' (Musical-Paleographical Features of Medieval Music Manuscripts in the Archive of

notation and Messine-Gothic notation, in varying degrees of Gothicization and 'Monumentalisierung' (enlarged size). They are followed by sources written in quadratic notation and used in monastic communities: for half of these I assume Franciscan provenance. Other notational systems – e.g. Messine notation on lines and German Gothic notation – appear less frequently in the fragments. The sixteenth century and first half of the seventeenth century are represented in the set by white mensural notation. Several fragments from the eighteenth century show a transition to modern notation and to later types of plainchant notation. The large majority of the texts are in Latin. Czech is represented only by two fragments from an Utraquist gradual from ca. 1560-90 and four pages from a Czech manuscript cantional from the eighteenth century. Further research would certainly yield many more specific findings and would place these fragments into a broader context.

Out of the large collection of materials from Patera's estate I chose for special attention those fragments that are written in white mensural notation. A total of eleven of them are found in the set, coming from five different sources.

Seven fragments, assigned the shelf marks 1 H c 175/1-7, can be ascribed to one original source—a compendium of Latin polyphonic motets. Having maximum dimensions of 12 x 14.5 cm, these fragments were previously glued together to form a thick layer; they bear traces of glue and in some cases the imprint of notation from a different folio. In two cases they are bifolia that were later straightened out and cannot be returned to their original condition. The fragments were written by a single scribe, legibly but not with exaggerated care, during the last quarter of the sixteenth century or the early seventeenth century judging by the shapes of letters and notes.

Table 1: Content and Voice Requirements of the Fragments

Shelf mark	Total no. of pages / no. of pages with notation	Textual incipits: recto / verso	Voice / Clef sign and line of staff on which it is placed (counting from bottom)
1 H c 175/1	2 / 2	r: virgo migravit ad [Christum] v: [redem]ptor quas grates	[treble?] / ? [treble] / G2
1 H c 175/2	4 (bifolio) / 4	r1: Aut cessem piger v1: vitam tribuis quam vitam r2: [Do]mine fortitu[dinem] v2: est alius qui pug[net]	[treble] / G2 [treble] / G2 [treble] / C2 [treble?] / ?
1 H c 175/3	4 (bifolio) / 3	r1: me totum gubernam me v1: [empty] r2: nisi [tu] Deus noster. Aufer v2: Miserere [mei Deus]	[treble] / C1 [treble] / G3 [treble?] / ?
1 H c 175/4	2 / 2	r: [Conte]re Domine fortitudinem v: ut cognoscant quia non est	[treble?] / ? [treble] / G3

Literature and Art of the Slovak National Library), in *Knižnica* (Library), Vol. 11 (2010), Nos. 2-3, pp. 28-39. This and other published studies by Eva Veselovská were a great inspiration to me and a stimulus for work with the fragments; I also thank her warmly for her advice.

1 H c 175/5	2 / 2	r: [Exau]di Domine v: pater noster qui es in	[treble?] / ? [tenor] / C4
1 H c 175/6	2 / 2	r: da nobis [...] nostra v: [tentatio]nem [...] In D[omino]	? / ? [tenor] / C4
1 H c 175/7	2 / 2	r: a malo. Amen. [I]n domino v: paraverunt sagittas suas	? / ? [bass] / F4

Table 2: Occurrences of Compositions (Partly Reconstructable) in the Various Fragments

Composition number	Textual incipit	Voices	Number of pages / Number of fragments	Shelf mark
1	[Ecce prudens?] virgo migravit	[treble?]	1 / 1	1 H c 175/1
2	Quas grates tibi redemptor – [II. pars:] Aut cessem piger aut periciorem	[treble: Superior] + [treble?]	5 / 3	1 H c 175/1-3
3	Contere Domine fortitudinem inimicorum	[treble: Superior] + [treble?]	5 / 3	1 H c 175/2-4
4	Aufer à nobis Domine – II. pars: Miserere mei Deus. Exaudi nos Domine	[treble?]	3 / 2	1 H c 175/3, 5
5	Pater noster qui es in caelis	[tenor + bass]	5 / 3	1 H c 175/5-7
6	In Domino confido – [II. pars: Dominus in templo sancto]	[tenor + bass]	3 / 2	1 H c 175/6-7

I assume that the compendium of motets consisted of groups of bifolia inserted into each other, as shown by bifolia containing various compositions calling for various combinations of voices. Preserved from the first four compositions are the higher (treble) voice parts, whereas the remaining two pieces are preserved in the lower voices (men). Although it was not certain at first to what extent the voice parts available are fragmentary and what the complete ensemble was for which these compositions were written, they appeared to be compositions for voices of the same or adjacent ranges (*ad voces aequales*). One of the forms written typically for such a set of voices was the three-voice *tricinium*, which was popular especially in the second half of the sixteenth century and the early seventeenth century in Protestant schools as well as in churches and in private.⁶ Some of the fragments from shelf mark 1 H c 175 have been identified as *tricinia* in this narrower sense.

Compositions Nos. 2-4, by Wolfgang Figulus (born ca. 1525 in Naumburg, died 1589 in Meissen), were published in Nürnberg in 1559 by the firm of Johann vom Berg & Ulrich Neuber, as part of the collection *Tricinia sacra ad voces pueriles, pares in usum scholarum composita*, in three part books: *Superior*, *Medium*, and *Inferior*. No specimens thereof are known to exist in the Czech Republic. According to *Répertoire international des sources musicales* (RISM), one part book each is found in the Deutsche Staatsbibliothek in Berlin (*Inferior*) and the Musikbibliothek der Stadt Leipzig (*Medium*). Two part books (*Superior*

⁶ FINSCHER, Ludwig: 'Tricinium', in *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* [MGG]. *Allgemeine Enzyklopädie der Musik*, Sachteil 9 (Sy-Z), Bärenreiter-Metzler, Kassel etc. 1998, pp. 795-801.

and *Inferior*) are owned by the British Library in London.⁷ The three compositions *Quas grates tibi*, *Contere Domine fortitudinem*, and *Aufer à nobis* are placed in the original collection as numbers 7, 16, and 17.

Also identified was the *prima pars* of the composition *In Domino confido*, a motet by Thomas Stoltzer (ca. 1480-1526), published in the collection *Selectissimorum triciniumorum* of 1560 (Nürnberg, Johann vom Berg & Ulrich Neuber) and also earlier, in 1542, by Georg Rhau in Wittenberg in the collection *Tricinia, tum veterum tum recentiorum in arte musica*. Both these collections were published in the form of part books (treble voice, tenor, and bass). *RISM* lists five German libraries and the British Library as owners of the Nürnberg print,⁸ and reports the older print as being held by four German libraries and the British Library. Both the Nürnberg printers (vom Berg and Neuber) and Georg Rhau published a number of collections of this type, easy to perform (or at least less difficult); *tricinia* were popular in Italy and France as well. Apart from printed materials, the models for 'our' manuscript copies preserved as fragments may have been manuscript songbooks produced for the needs of schools or of religious or other communities.

Both of the identified composers had an indirect connection with Wittenberg, a university town in today's Saxony-Anhalt where Georg Rhau lived and worked. The older of them, Thomas Stoltzer, came from Silesia, was long active in Breslau (today's Wrocław), and in the end perished in Hungary shortly after the Battle of Mohács, in the service of King Ludvík Jagiellon. Stoltzer enjoyed great popularity in Saxony, which was an important centre for the Lutheran Reformation. In our own time Wolfram Steude coined the expression 'the new Wittenberg repertoire' to describe a body of works by German composers influenced by Luther, with Stoltzer in first place and many successors in the next generation.⁹

Among those successors was Wolfgang Figulus,¹⁰ real name Wolfgang Töpfer, who was the St. Thomas cantor in Leipzig from 1549 to 1551, then from 1551 to 1588 taught music, Latin, and religion at the relatively new Fürstliche Landesschule in Meissen, where he was also responsible for music at the church of St. Afra. In his collection *Cantionum sacrarum [...] primi tomi* (Frankfurt an der Oder, Johann Eichhorn, 1575) he included the German version, here perhaps published for the first time, of Luther's preface *Encomion musices*.¹¹ The *RISM* database¹² registers many compositions by Figulus as well as manuscript copies he made of works by others, today mostly administered by the Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek in Dresden – manuscripts from

7) See <http://www.rism.org.uk/manuscripts/165477> (accessed 22 Nov. 2011). For further information *RISM* A/1/3, p. 42 [F720].

8) See <http://www.rism.org.uk/manuscripts/165470> (accessed 22 Nov. 2011). For further information *RISM* B/1, p. 230. (15601).

9) STEUDE, W.: *Die Musiksammelhandschriften des 16. und 17. Jh. in der Sächs. Landesbibliothek zu Dresden*, Leipzig 1974, cited in KRAUSE, Peter: 'Figulus (Töpfer), Wolfgang', in *MGG* (see note 6), Personenteil 6 (E-Fra), Bärenreiter-Metzler, Kassel etc. 2001, pp. 1143-46.

10) See KRAUSE, *op. cit.*, also BRENNECKE, Wilfried: 'Figulus (Töpfer), Wolfgang', in *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Vol. 8 (Egypt-Flor), Macmillan Publishers Limited, London 2001, p. 790.

11) First published in Latin, in *Symphoniae iucundae*, Georg Rhau, Wittenberg 1538.

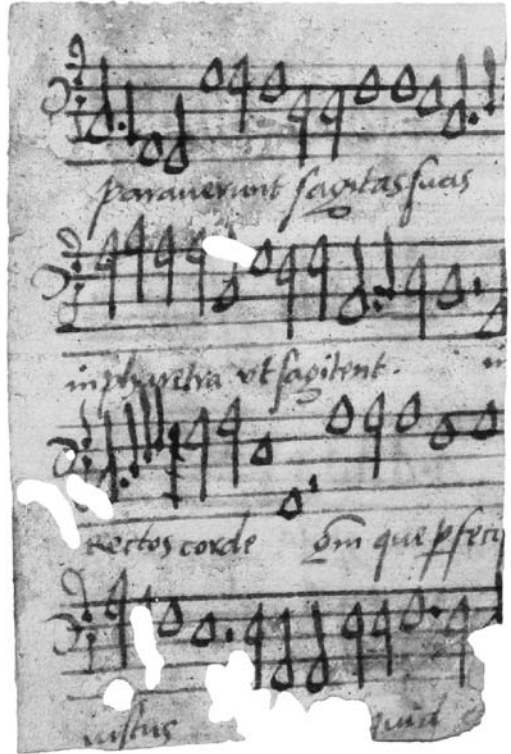
12) See <http://www.opac.rism.info/index.php> (accessed 17 July 2012).

the Fürsten- und Landesschule in the Saxon town of Grimma. This school, called 'Collegium Moldanum', was founded (like the one in Meissen) based on a decree for the land issued by Duke Moritz von Sachsen and was one of the most important Protestant schools in the land. The rector of the school in Grimma from 1550 until his death in 1584 was Adam Siber, author of the Latin didactic work *Poemata sacra*, from which comes the text for the motet *Quas grates tibi*. One of the teachers there was Friedrich Birck (ca. 1563-1621), son-in-law of Figulus and heir to his musical estate. Some of the sources coming from that school are written in Birck's hand. There can be no doubt about the connections among Figulus, Siber, Birck, and the school in Grimma.

As stated by Figulus in the title of his collection *Tricinia sacra*, he wrote these pieces *ad usum scholarum* – for the needs of pupils. He also had students in mind in his theoretical treatises, e.g. in *Elementa musicae brevissima, in usum puerorum conscripta* (Leipzig, Georg

Hantzsch, 1555) and in the similarly-focused treatise titled *Volgangi Figuli [...] musicae practicae elementa brevissima, in usum puerorum conscripta*, published in 1565 in Nürnberg by Ulrich Neuber and the heirs of Johann vom Berg. In addition, he shared in the enlarged edition *Deutsche Musica und Gesangbüchlein* (Nürnberg, Johann vom Berg & Ulrich Neuber, 1560) of Martin Agricola, another of the important German Protestant teachers and composers, whose friends included Georg Rhau in Wittenberg.

The fragments catalogued under shelf mark I H c 175 raise the question of who was owner of the compendium containing the manuscript copies of these relatively simple compositions. One possibility is of course a school environment where both the moralizing texts and the psalm (*In Domino confido*) or the prayer (*Pater noster*) could find use. It is impossible to say whether these copies were made in the Czech lands, or even whether in a Protestant or a Catholic environment (though the first of those two possibilities seems much more likely). Because few sources of this type are preserved in our country, even the small fragments from the National Museum Library are an important source of information.

[Thomas Stoltzer: *In Domino confido*]

[...] *paraverunt sagittas suas*

Bas, opis 16./17. století / Bass, manuscript copy, sixteenth or seventeenth century

KNM / National Museum Library 1 H c 175/7, verso